

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU
EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION

11.

MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP
„SPECIJALNA
EDUKACIJA I
REHABILITACIJA
DANAS”

11th

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
CONFERENCE
“SPECIAL
EDUCATION AND
REHABILITATION
TODAY”

ZBORNİK RADOVA

PROCEEDINGS

Beograd, Srbija
29-30. oktobar 2021.

Belgrade, Serbia
October, 29-30th, 2021

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

11. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 29–30. oktobar 2021. godine

Zbornik radova

11th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 29–30th, 2021

Proceedings

**11. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 29-30. oktobar 2021. godine
Zbornik radova**

**11th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 29-30th, 2021
Proceedings**

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Gordana Odović, v.d. dekana

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. dr Branka Jablan

UREDNICI / EDITORS

Prof. dr Irena Stojković
Doc. dr Bojan Dučić
Doc. dr Ksenija Stanimirov

RECENZENTI / REVIEWERS

Prof. dr Sonja Alimović
Sveučilište u Zagrebu – Edukacijsko rehabilitacijski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Doc. dr Ingrid Žolgar Jerković
Univerzitet u Ljubljani – Pedagoški fakultet Ljubljana, Slovenija
Prof. dr Vesna Vučinić, prof. dr Goran Jovanić, doc. dr Aleksandra Pavlović
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

LEKTURA I KOREKTURA / PROOFREADING AND CORRECTION

Maja Ivančević Otanjac, predavač

DIZAJN I OBRADA / DESIGN AND PROCESSING

Biljana Krsić
Mr Boris Petrović
Zoran Jovanković

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku

Proceedings will be published in electronic format

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-150-1

PODSTICANJE RAZVOJA SAMOODREĐENJA DECE SA OŠTEĆENJEM VIDA NA RANOM I PREDŠKOLSKOM UZRASTU

Nevena Strižak**, Aleksandra Grbović

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Kroz postavke i pristupe socijalnog modela ometenosti, otvorilo se pitanje zbog čega osobe sa ometenošću imaju malo ili nimalo kontrole nad svojim životom i njegovim svakodnevnim, uobičajenim aspektima. Pokrenuto je kreiranje mera kojima bi se jačalo samozastupanje, inicijativa, samopoštovanje, asertivnost i podstakao razvoj osoba sa ometenošću u pravcu nezavisnih, ili makar nezavisnijih, građana. Konstrukt samoodređenja koji se u ovim nastojanjima istakao kao značajan odnosi se na veštine pravljenja izbora, odlučivanja, postavljanja i ostvarivanja ciljeva, samozastupanja i samousmeravanja. Svojim sadržajem prepleten je sa brojnim gorućim pitanjima vezanim za položaj osoba sa ometenošću u društvu, i privukao je veliku pažnju u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji. Samoodređenje je isticano kao tema od značaja za tranziciju učenika u adolescenciju, i iz adolescencije u odraslo doba, zbog čega je uobičajeno i deo kurikulumu namenjenog ovom uzrastu. No, vremenom je uočeno da je mesto samoodređenju u ranom obrazovanju i ranoj intervenciji, jer ono ima korene u veštinama koje se stiču u periodu ranog razvoja. Kada su deca sa oštećenjem vida u pitanju, uspostavljanje osnova samoodređenja u što ranijem uzrastu predstavlja i mehanizam prevencije zavisnosti mladih osoba sa oštećenjem vida od odraslih, ali i niske samoefikasnosti, naučene bespomoćnosti i spoljašnjeg lokusa kontrole.

Cilj ovog preglednog rada je prikaz konstrukta samoodređenja i načina njegovog podsticanja kod dece sa oštećenjem vida ranog uzrasta.

Ključne reči: samoodređenje, oštećenje vida, rano obrazovanje, socijalni model

---

** nevenastrizak@fasper.bg.ac.rs

UVOD

Poslednjih decenija prošlog veka, kroz postavke i pristupe socijalnog modela ometenosti, artikulisan je snažan kritički osvrt na dotadašnji tretman osoba sa ometenošću. Usledile su različite implikacije na polju teorije, prakse, obrazovne, zdravstvene i socijalne politike i ustanovljene su različite potrebe i pravci razvoja u oblasti ometenosti. Otvoreno je pitanje zbog čega osobe sa ometenošću imaju malo ili nimalo kontrole nad svojim životom, i pokrenuto je kreiranje mera za podsticanje njihovog razvoja u pravcu nezavisnih, ili makar nezavisnijih, građana (Ward, 1996). Konstrukt samoodređenja privukao je veliku pažnju u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, jer je svojim sadržajem prepleten sa brojnim pitanjima položaja osoba sa ometenošću u društvu.

Isprva je samoodređenje isticano kao tema od značaja u periodu tranzicije iz detinjstva u adolescenciju, i iz adolescencije u odraslo doba, te su uglavnom za ovaj uzrast i razvijane odgovarajuće intervencije i programi. Vremenom je uočeno da je samoodređenje relevantna tema za ranu intervenciju i rano obrazovanje (Brotherson et al., 2008; Shogren & Turnbull, 2006; Ward, 1996; Wehmayer, 1999; Wehmayer, 2000).

Pojam i funkcionalni model samoodređenja

Samoodređenje se opisuje kao kapacitet i potreba osobe da se upušta u aktivnosti sa punim doživljajem htenja i pravljenja izbora, u maksimalnom skladu sa samim sobom (Deci & Ryan, 1985). Vehmajer (Wehmayer, 1999, 2000) samoodređenje opisuje kao preuzimanje uloge inicijatora, odnosno donosioca izbora i odluka koje su bitne za kvalitet sopstvenog života, oslobođeno od spoljašnjeg uticaja. Njegov funkcionalni model je najšire korišćen konceptualni okvir samoodređenja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji (Cmar & Markoski, 2019; Ward, 1995; Wehmayer, 1999, 2000). Model Vehmajera ističe da samoodređeno ponašanje karakteriše:

- 1) Autonomno postupanje;
- 2) Samoregulacija;
- 3) Psihološki osnaženo iniciranje događaja i odgovaranje na njih;
- 4) Svest o sopstvenim potencijalima i ograničenjima.

Ovaj model podrazumeva variranje nivoa samoodređenja kod osobe kroz vreme i situacije. Osim prisustva navedenih karakteristika, za samoodređenje je značajan i specifični doprinos svake od njih, kao i kapaciteti pojedinca, uzrast, sredinske i socijalne okolnosti (Wehmayer, 1999).

Samoodređenje i oštećenje vida

Značaj samoodređenja za kvalitet života odraslih i dece sa oštećenjem vida prepoznat je u literaturi. Podaci iz longitudinalne studije Cmar i Markoske (Cmar & Markoski, 2019) ističu da je samoodređenje slepih i slabovidih osoba značajno povezano sa mogućnošću zaposlenja. Visok nivo samoodređenja povezan je i sa boljim

mentalnim zdravljem, adaptivnim oblicima ponašanja i boljim postignućem u heurističkim aktivnostima (Deci & Ryan, 1985, 2008). Saks i saradnici (Saks et al., 1998) izveštavaju o prepoznatljivim obrascima uskraćivanja prilika za samoodređeno ponašanje učenika sa oštećenjem vida koji su učestalo usmereni u pasivno i zavisno ponašanje. Stepenn oštećenja vida je povezan sa nivoom instrukcije u domenu samoodređenja, to jest slabovidim učenicima pruža se značajno više prilika za samostalni angažman nego slepima (Agran et al., 2007; Robinson & Lieberman, 2004; Sacks et al., 1998). Samoprocena učenika sa oštećenjem vida u pogledu samoodređenja potvrđuje ove nalaze. Oni smatraju da im nedostaju veštine neophodne za preuzimanje kontrole nad sopstvenim životom (Levin & Rotheram-Fuller, 2011; Tuttle & Tuttle, 2004).

Podsticanje samoodređenja kod deteta sa oštećenjem vida u prve tri godine života

Kapaciteti koji su nužni za preuzimanje kontrole nad svojim životom imaju korene u veštinama koje se stiču u periodu ranog razvoja. Tokom prvih godina života, prefrontalni korteks se najintenzivnije razvija i najpodložniji je uticajima, što je snažan argument za kreiranje stimulatvinih okolnosti za samoregulaciju i samoodređenje deteta ranog uzrasta (Cho, 2008; Palmer et al., 2013). Sa bebama i malom decom moguće je ciljano raditi na onome što znamo da su prekursori samoodređenja – samoregulaciji, veštini pravljenja izbora, angažovanosti, autonomiji i samopoštovanju (Cho, 2008; Deci & Ryan, 2008; Palmer et al., 2013; Ward, 1996; Wehmayer, 2000).

Ciljem usmereno ponašanje (posezanje, hvatanje objekata) pojavljuje se rano i spontano kod beba tipičnog razvoja. One posmatraju objekte, nastoje da im se približe i da ih dosegnu. U situaciji oštećenja vida, izostaje snažan vizuelni motivator. Slepe bebe su zato u riziku da kasne u samostalnom pokretanju, a time i u ovladavanju očekivanim indikatorima senzomotornog razvoja (Cho, 2008; Dale & Sonksen, 2002; Jennings, 2004). Intenzivna, ciljana interakcija odraslih sa slepom bebom je prepoznata kao ključna za razvoj samoodređenja. Inicijativa u komunikaciji sa bebom, preko auditivnog, taktilnog i olfaktornog kanala obezbeđuje istraživanje važnih elemenata okruženja – ljudi, igračkaka, predmeta, prostora (u porodičnom domu ili u jaslicama), i omogućava delimičnu kompenzaciju vizuelnog motivatora. Igračke jasnih boja i kontrasta, zvučne, pokretne i sa specifičnim teksturama podstiču pokret bebe sa oštećenjem vida i usvajanje mentalne mape prostora. Predvidiva lokacija igračkaka je važna kako bi beba mogla samostalno da potraži i pronade nešto što je interesuje. Klice samoodređenja u ovom ranom periodu leže u zadovoljstvu koje bebe osećaju kada njihove akcije daju rezultat, zbog čega nastoje i da ih ponavljaju (Abery & Zajac, 1996; Cho, 2008; Cho & Palmer, 2008).

Nakon navršene prve godine, deca počinju i da ispituju granice sopstvene agensnosti, štiteći je sve više od upliva odraslih kroz otpor nalozima i negacije njihovih zahteva. Postepeno raste kapacitet dece da organizuju svoje akcije u smeru ispunjenja željenih ciljeva, koji postaju moćno sredstvo organizacije i usmeravanja sopstvenog ponašanja. Dete stiče mogućnost da oseti ponos kada ostvari neki cilj, ali i stid u suprotnom. Ove emocije, koje se javljaju između prve i treće godine, važne

su za početak sticanja svesti o sebi kao subjektu čije aktivnosti i postupke vrednuju drugi i koji preispituje svoje ponašanje (Jennings, 2004).

Za razvoj samoodređenja slepog deteta značajno je ohrabrivanje samostalnog kretanja strategijama koje omogućavaju bezbedno istraživanje okoline (praćenje zida tokom kretanja, uočavanje razlika u teksturi tla, i slično). Sledeća značajna veština koju slepo dete treba da usvoji je pravljenje izbora i rešavanje problema. Podsticanje se vrši verbalizovanjem jednostavnih alternativa vezanih za svakodnevne rutine, na primer obroke, odevanje ili igračke. Izbori mogu da se odnose na ljude sa kojima će se aktivnost odvijati, vreme u kom će se odigrati, trenutak kada će se okončati, odluku da se u nečemu učestvuje ili ne, itd. Ovakav pristup omogućava detetu da svoj uticaj doživljava, isprobava i proširuje tempom koji mu odgovara (Abery & Zajac, 1996). Kroz lične izbore u svakodnevnim prilikama, dete sa oštećenjem vida osvešćuje preferencije i osećaj prijatnosti ili neprijatnosti u odnosu na alternative. Biranjem i suočavanjem sa posledicama svojih izbora, čine se prvi koraci u pravcu prevencije naučene bespomoćnosti (Palmer et al., 2013). Poželjno je u ovom periodu početi sa upućivanjem deteta u to da njegovi izbori i ponašanja utiču na druge, što je od naročitog značaja, jer dete sa oštećenjem vida ne može da se upravlja opserviranjem i imitacijom tuđeg prosocijalnog ponašanja. Doslednim podsticanjem učešća u rutinskim aktivnostima u porodičnom domu, npr. vraćanjem sudova u kuhinju nakon obroka ili igračaka na svoje mesto, a zatim i složenijim radnjama, detetu se šalje poruka da je sposobno da doprinese funkcionisanju svog doma i da je vredno kao član zajednice. Na ovim porukama se temelje brojne psihološke snage nužne za samoodređenje (Cho, 2008; Jennings, 2004).

Podsticanje samoodređenja kod dece sa oštećenjem vida predškolskog uzrasta

Prilikom planiranja i programiranja vaspitno-obrazovnog rada dece sa oštećenjem vida predškolskog uzrasta, potrebno je usmeriti se na obogaćivanje i usloznjavanje spektra aktivnosti (u vrtiću i porodičnom domu) na način koji podržava samoodređenje. Od treće godine nadalje, pored samoregulacije, za razvoj samoodređenja značajno je podsticanje autonomije i psihološko osnaživanje deteta (Wehmayer, 2000).

Kod predškolskog deteta, izbori i odluke su stvar akutnih želja i potrebna mu je podrška i vođstvo (vaspitača i roditelja) kako bi počelo da ih posmatra i koristi u funkciji budućih zadataka. Razvoj veštine postavljanja ciljeva može mnogo da doprinese samoregulaciji, koja je nužna za samoodređenje. Uloga vaspitača je u podržavanju deteta da artikulise ciljeve, postavljanju pitanja koja ga vode u pravcu imenovanja onoga što bi volelo, želelo, čemu teži. Radi promovisanja ciljem usmerenog ponašanja kod dece sa ometenošću, u saradnji sa stručnim timom, deci treba pomoći da ciljeve stavljaju u vremenski kontekst i predviđaju intervale u kojima će ih dostizati. Ciljevi treba da budu za nijansu izazovniji od onoga što dete može da uradi i treba da imaju smislenu povezanost sa životom deteta u porodici i u zajednici. Prilikom određivanja ciljeva, treba planirati i procese i strategije koji će se koristiti u

njihovom ostvarivanju, a deci pružati šansu da neke postave samostalno (Agran et al., 2007; Doll et al., 1996).

Deca sa oštećenjem vida uz podršku vaspitača mogu početi sa razvijanjem prvih oblika samozastupanja. Za ovo je važna izgradnja veština asertivnog izražavanja svojih potreba, želja i stanovišta i pregovaranje sa okruženjem o načinima njihovog ispunjavanja, pravljenja kompromisa i uočavanja da se perspektive druge dece i odraslih više ili manje razlikuju od sopstvene. Kroz dramske i kooperativne igre u kojima biraju i dobijaju različite uloge, deca sa oštećenjem vida istražuju i uspostavljaju svoj identitet. Kroz dijalog sa vaspitačima mogu biti podstaknuta da uočavaju sličnosti i razlike između njega i druge dece, i da oštećenje vida stave u kontekst drugih kapaciteta i snaga, što čini prve korake ka formiranju pozitivne slike o sebi. Učeći da se prilagodi pravilima ponašanja u vrtiću, preispitujući uz vaspitača njihov smisao i tragajući za načinima postavljanja granica, dete sa oštećenjem vida može dobiti priliku da razvija sopstvenu autonomiju (Abery & Zajac, 1996; Doll et al., 1996; Wehmayer, 2000).

ZAKLJUČAK

Kada su deca sa oštećenjem vida u pitanju, prednosti otvaranja teme samoodređenja u ranom obrazovanju su brojne. Uspostavljanje osnova samoodređenja u ranom uzrastu predstavlja mehanizam prevencije zavisnosti od odraslih, ali i niske samoefikasnosti, naučene bespomoćnosti i spoljašnjeg lokusa kontrole. Svest o vrednosti i značaju podsticanja samoodređenja od ranog uzrasta omogućila bi duži period uvežbavanja i konsolidacije kompetencija. Blagovremeno podsticanje samoodređenja deteta podrazumeva da odrasli iz porodice i sistema obrazovanja koji brinu o njemu kreiraju uzrasno adekvatne prilike za uvežbavanje kontrole i nezavisnosti, i to u periodu dok su nadzor nad detetom i podrška koja mu se pruža i dalje intenzivni. Posledično, ovo dovodi i do smanjenja anksioznosti odraslih u pogledu nezavisnosti deteta sa oštećenjem vida, jer se ona podstiče i neguje postepeno, od najranijih dana bebinog života.

LITERATURA

- Abery, B., & Zajac, P. (1996). Self-determination as a goal of early childhood and elementary education. In D. J. Sands, & M. L. Wehmeyer (Eds.), *Self-determination across the life span: Independence and choice for people with disabilities* (pp. 169-196). Paul H. Brookes.
- Agran, M., Hong, S., & Blankenship, K. (2007). Promoting the self-determination of students with visual impairments: Reducing the gap between knowledge and practice. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 101(8), 453-464. <https://doi.org/10.1177/0145482X0710100802>
- Brotherson, M. J., Cook, C. C., Erwin, E. J., & Weigel, C. J. (2008). Understanding self-determination and families of young children with disabilities in home environments. *Journal of Early Intervention*, 31(1), 22-43. <https://doi.org/10.1177/1053815108324445>

- Cho, H. J., & Palmer, S. B. (2008). Fostering self-determination in infants and toddlers with visual impairments or blindness. *Young Exceptional Children*, 11(4), 26-34. <https://doi.org/10.1177/1096250608320636>
- Cmar, J. L., & Markoski, K. (2019). Promoting self-determination for students with visual impairments: A review of the literature. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 113(2), 100-113. <https://doi.org/10.1177/0145482X19839796>
- Dale, N., & Sonksen, P. (2002). Developmental outcome, including setback, in young children with severe visual impairment. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 44(9), 613-622. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8749.2002.tb00846.x>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of Research in Personality*, 19(2), 109-134. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(85\)90023-6](https://doi.org/10.1016/0092-6566(85)90023-6)
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 49(3), 182-185. <https://doi.org/10.1037/a0012801>
- Doll, B., Sands, D. J., Wehmeyer, M. L., & Palmer, S. (1996). Promoting the development and acquisition of self-determined behavior. In D. J. Sands, & M. L. Wehmeyer (Eds.), *Self-determination across the life span: independence and choice for people with disabilities* (pp. 65-90). Paul H. Brookes.
- Jennings, K. D. (2004). Development of goal-directed behaviour and related self-processes in toddlers. *International Journal of Behavioral Development*, 28(4), 319-327. <https://doi.org/10.1080/01650250444000036>
- Levin, D. S., & Rotheram-Fuller, E. (2011). Evaluating the empowered curriculum for adolescents with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 105(6), 350-360. <https://doi.org/10.1177/0145482X1110500606>
- Palmer, S. B., Summers, J. A., Brotherson, M. J., Erwin, E. J., Maude, S. P., Stroup-Rentier, V., Wu, H.-Y., Peck, N. F., Zheng, Y., Weigel, C. J., Chu, S.-Y., McGrath, G. S., & Haines, S. J. (2013). Foundations for self-determination in early childhood: An inclusive model for children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 33(1), 38-47. <https://doi.org/10.1177/0271121412445288>
- Robinson, B. L., & Lieberman, L. J. (2004). Effects of visual impairment, gender, and age on self-determination. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 98(6), 351-366. <https://doi.org/10.1177/0145482X0409800604>
- Sacks, S. Z., Wolffe, K. E., & Tierney, D. (1998). Lifestyles of students with visual impairments: Preliminary studies of social networks. *Exceptional Children*, 64(4), 463-478. <https://doi.org/10.1177/001440299806400403>
- Shogren, K. A., & Turnbull, A. P. (2006). Promoting self-determination in young children with disabilities: The critical role of families. *Infants & Young Children*, 19(4), 338-352.
- Tuttle, D. W., & Tuttle, N. R. (2004). *Self-esteem and adjusting with blindness: The process of responding to life's demands*. Charles C Thomas Publisher.
- Ward, M. J. (1996). Coming of age in the age of self-determination. In D. J. Sands, & M. L. Wehmeyer (Eds.), *Self-determination across the life span: Independence and choice for people with disabilities* (pp. 3-16). Paul H. Brookes.
- Wehmeyer, M. L. (1999). A functional model of self-determination: Describing development and implementing instruction. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 14(1), 53-61. <https://doi.org/10.1177/108835769901400107>

Wehmeyer, M. L., & Palmer, S. B. (2000). Promoting the acquisition and development of self-determination in young children with disabilities. *Early Education and Development, 11*(4), 465-481. https://doi.org/10.1207/s15566935eed1104_6

FOSTERING SELF-DETERMINATION OF CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENT IN EARLY CHILDHOOD

Nevena Strižak, Aleksandra Grbović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Through the perspectives of social disability model, the question of little or hardly any control that people with disabilities have over their own lives has become visible and important. Funds were directed in designing and implementing different project and initiatives, aiming to improve their self-advocacy, engagement, self-respect, assertiveness, and independence. Self-determination emerged as an important construct, consisting of making choices and decisions free from external influence and setting and achieving goals independently. Self-determination is intertwined with numerous issues related to the position of person with disabilities in communities and in society in general, and it drew a lot of attention in special education and rehabilitation. For some time now, self-determination has been highlighted as an important part of the curriculum for adolescents and young adults. However, over time it has been observed that the right time for promoting self-determination is early education and early intervention, since it has its roots in the skills acquired in that period. When it comes to children with visual impairment, establishing the basis of self-determination at an early age is an important mechanism for preventing dependence, low self-efficacy, learned helplessness and external locus of control.

The aim of this review paper is to present the construct of selfdetermination and the ways it can be fostered in children with visual impairment at an early age.

Keywords: *self-determination, visual impairment, early education, social disability model*